

Галина Гриценко,
асистент кафедри цивільного, господарського
та екологічного права Полтавського юридичного
інституту Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

УДК 347.41

ПРИПИНЕННЯ СОЛІДАРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗАРАХУВАННЯМ

У статті автор аналізує погляди різних вчених, порівнює положення українського та іноземних законодавств, матеріали судової практики та робить висновки щодо можливості припинення солідарного зобов'язання шляхом зарахування вимог, які належать одному з боржників (кредиторів), у тому числі поручителю, та щодо подальших розрахунків між співборжниками (співкредиторами) після припинення зобов'язання з цієї підстави.

Ключові слова: солідарне зобов'язання, активна та пасивна множинність осіб, зарахування.

Актуальність тематики підстав припинення солідарних зобов'язань зумовлена поширеністю таких зобов'язань на практиці та відсутністю чіткого законодавчого регулювання. Окремі підстави припинення солідарних зобов'язань досліджувалися В. А. Беловим [1], Б. Е. Кензесвим [2], А. А. Павловим [3], С. В. Сарбашем [4]. Серед українських вчених ці питання розглядалися тільки І. С. Тімуш [5] та Д. В. Трутом [6]. Втім, поки що відсутнє комплексне дослідження такої підстави припинення солідарних зобов'язань, як зарахування зустрічних однорідних вимог, що й зумовило написання цієї статті.

Мета (призначення) множинності осіб у зобов'язанні полягає у реалізації трьох завдань: визначити обсяг прав та обов'язків кількох кредиторів (боржників), тобто поділити між ними об'єкт зобов'язання; визначити порядок виконання зобов'язання; забезпечити відносну самостійність тих осіб, які утворюють множинність, у відносинах з протилежною

стороною. Самостійність солідарних кредиторів (боржників) проявляється при виконанні та припиненні цих зобов'язань. Цю самостійність слід розглядати в контексті характерних ознак зобов'язань з множинністю осіб: єдності об'єкта солідарного зобов'язання та множинності зв'язків, які поєднують співучасників з протилежною стороною. Пропонуємо за цим критерієм (єдністю об'єкта і множинністю зв'язків) провести наступну класифікацію підстав припинення солідарних зобов'язань на такі види.

1. Пов'язані з передачею (отриманням) об'єкта зобов'язання чи його еквіваленту і впливають на обсяг обов'язків (прав) інших співучасників. Наприклад, зарахування зустрічних однорідних вимог, які належать певному солідарному боржнику, — це підстава для припинення зобов'язання й інших боржників. Тобто тут повною мірою проявляється єдність об'єкта зобов'язання. Множинність зв'язків тут можна віднайти: по-перше, солідарний боржник не пови-

нен погоджувати вчинення зарахування з іншими боржниками; по-друге, інші боржники не вправі захищувати чужі вимоги, бо це обставина, яка з ними не пов'язана. До цієї групи належать виконання зобов'язання та його «сурогати» (зарахування, надання відступного, новація, поєднання кредитора і боржника в одній особі), а також прощення боргу всім боржникам (всіма кредиторами) і неможливість виконання, за яку ніхто з боржників (кредиторів) не відповідає.

2. Пов'язані з особою одного боржника (кредитора) і впливають лише на його відносини із протилежною стороною, не звільняючи інших боржників (кредиторів) від зобов'язання в цілому або в частині. Зрозуміло, що тут проявляється тільки множинність зв'язків співучасників із протилежною стороною. До цієї групи слід віднести всі інші підстави припинення зобов'язання: смерть (ліквідація) одного боржника (кредитора), неможливість виконання, яка пов'язана з одним боржником (кредитором). Вони взагалі не звільняють співучасників від зобов'язання. Прощення боргу одному боржнику (одним кредитором) звільняє інших співучасників лише в частині цього боржника (кредитора).

Зауважимо, що спроби виділити критерій поділу підстав припинення солідарних зобов'язань робилися здавна і стосувалися ще римських корреальних та солідарних зобов'язань (Г. Дернбург, Ф. К. Савіньї). Проте всі вчені доходили діаметрально протилежних висновків про наслідки, які тягнуть одні й ті самі підстави припинення солідарного зобов'язання. Так, І. П. Чиріхін стверджував, що «настання фактів, які безпосередньо діють на сам об'єкт зобов'язання, тягне за собою його припинення. Тоді як настання фактів, пов'язаних із особою одного з солідарних боржників чи кредиторів, тягне за собою, відповідно, припинення обов'язку чи права тієї особи, якої вони стосуються». До перших фактів він відносив виконання зобов'язання, зарахування, надання відступного, новацію, поєднання кредитора і боржника в одній особі та прощення боргу (навіть за участю одного із боржників (кредиторів)). Однак він не назвав жодних прикладів фактів, які тягнуть припинення прав (обов'язків) того кредитора (боржника), якого вони стосуються. Це викли-

кало справедливую критику К. Н. Анненкова.

На думку В. І. Голєвінського, наслідки припинення солідарних зобов'язань залежать не тільки від отримання кредитором надання, а й від виду множинності осіб. Так, виконання зобов'язання, передання надання у депозит нотаріуса, надання відступного тягли наслідки для всіх співучасників, незалежно від виду множинності осіб у зобов'язанні. Проте «при активній множинності осіб прощення боргу, новація, поєднання кредитора та боржника в одній особі не мають ознак задоволення вимог, тому не можуть слугувати підставами для заперечень проти солідарних кредиторів, якщо відбуваються тільки щодо одного чи кількох із них». А при пасивній множинності осіб ці обставини були спільними для всіх боржників.

У сучасній літературі застосовується той самий підхід для поділу підстав припинення солідарних зобов'язань. Проте результати відрізняються від усіх варіантів, наведених вище. Так, І. С. Тімуш услід за І. Б. Новицьким називає цей критерій «наявність задоволення кредитора», що має місце при виконанні зобов'язання, переданні об'єкта виконання в депозит нотаріуса, зарахуванні зустрічних однорідних вимог. Проте якщо солідарний боржник звільняється в силу факту, в якому не полягає задоволення кредитора, то положення інших солідарних боржників не завжди однаково: вони також звільняються від зобов'язання лише тоді, коли це випливає із обставин даного випадку або з самого характеру зобов'язання [5, с. 737].

До підстав, які припиняють зобов'язання лише в частині цього боржника (кредитора), І. С. Тімуш відносить прощення боргу, новацію та поєднання кредитора і боржника в одній особі, якщо вони стосуються тільки одного з кредиторів (боржників). У той же час, на її думку, неможливість виконання (без вини) звільняє від зобов'язання всіх боржників (кредиторів) [5 с. 737, 738].

Видається, що розбіжності у поглядах цих вчених зумовлені тим, що вони наповнюють різним змістом поняття «отримання кредитором задоволення (надання)», «сурогат виконання». Останнє поняття є досить умовним. Під ним деякі вчені розуміють спосіб припинення зобов'язання, за яким кредитор отримує

еквівалент об'єкта зобов'язання. Інші говорять не про еквівалент виконання, а про «досягнення мети, на яку спрямоване зобов'язання» (М. М. Агарков).

Багатьма науковцями зарахування зустрічних однорідних вимог за своїми наслідками привіюється до виконання зобов'язання (К. Н. Анненков, В. І. Голевінський, І. М. Треліцин, М. М. Агарков, І. Б. Новицький, І. С. Тімуш, Ф. К. Савінї, Г. Дербург, Є. Годеме, Ф. Бернгефт, Й. Колер, М. Плянїоль, С. Вагацума, Т. Аріідзумі, М. І. Брагінський, В. А. Белов, С. В. Сарбаш). Деякі вчені наполягають на тому, що залік повинен погоджуватися з усіма кредиторами та боржниками, бо інші співчасники не зможуть полатися на цю обставину як на особисту [2, с. 10, 26, 146, 147].

На нашу думку, це безпідставне твердження, бо залік — це обставина, спільна для всіх, оскільки впливає на єдиний для всіх об'єкт солідарного зобов'язання. Тобто зарахування одним боржником (кредитором) припиняє обов'язок (право вимоги) інших співборжників (співкредиторів), якщо залік було зроблено на всю суму зобов'язання. Це цілком логічно, тому що «зобов'язання погашається навіть у тому випадку, коли сплату вчиняє третя особа, або кредитор приймає щось від третьої особи в рахунок виконання зобов'язання, або залік зроблено належним чином за рахунок третьої особи. Те, що зобов'язання припиняється, коли воно сплачене або взамін цього дане по закону достатнє відшкодування, — це загальне положення на практиці, а не якась особливість солідарного зобов'язання» (Ф. Бернгефт, Й. Колер). Цими міркуваннями керуються законодавці багатьох країн (ч. 3 ст. 325 ЦК РФ, ч. 3 ст. 306 ЦК Білорусі, ст. 536 ЦК Молдови, ч. 3 ст. 364 ЦК Вірменії, ст. 467 ЦК Грузії, ст. 491 ЦК Туркменістану, ч. 6 ст. 313 ЦК Киргизії, §422 (1) НЦУ, ст. 6:7(2) ЦК Нідерландів, статті 274, 286 ЦК КНР, п. 1 ст. 436 ЦК Японії, ст. 10:107(1), ст. 10:205(2) Принципів європейського договірної права, статті 11.1.4, 11.1.5, 11.2.3 Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА).

У чинному цивільному законодавстві України аналогічні статті відсутні, хоча свого часу їх містив п. 1712 Проекту ЦУ. На нашу думку, варто доповнити цими

положенням ч. 3 ст. 542, ч. 4 ст. 543 ЦК України.

У більшості країн презюмується, що солідарний боржник (кредитор) до заліку може пред'явити тільки власні зустрічні вимоги (§422 (2) НЦУ, ст. 1294 ФЦК, п. 2 ст. 436 ЦК Японії). Отже, право на залік — це особисте заперечення кожного із солідарних боржників (кредиторів). Німецькі та французькі вчені пояснюють це тим, що «не можна розпорядитися чужим майном» (Ф. Бернгефт, Й. Колер), «не можна втручатися у справи іншої особи» (Є. Годеме). А. А. Павлов вказує, що зарахуванню підлягають не тільки власні зустрічні вимоги, а й ті вимоги, які можуть бути спільними для солідарних боржників. Як приклад спільних вимог, він наводить вимоги із відносин товариства. У ст. 1684 Цивільного закону Латвії прямо вказується право солідарного боржника пред'явити до зарахування зустрічну вимогу свого товариша [3, с. 74, 75]. Свої особливості є і у випадку солідарної відповідальності за договором поруки. Так, відповідно до §770 (2) НЦУ, ст. 1294 ФЦК поручитель наділений правом заперечувати проти вимоги кредитора, посилаючись на те, що кредитор може здійснити залік із основним боржником. На відміну від цих законодавств, ч. 2 ст. 555 ЦК України дає поручителю право заявити лише ті заперечення, які не пов'язані з особою боржника. Можливість заліку вимог основного боржника до кредитора — це особисте заперечення боржника, тому поручитель не може відмовитися від виконання свого зобов'язання з цієї підстави.

З точки зору практики варто сказати, що залік може охопити лише частину вимог за солідарним зобов'язанням. При цьому боржник (кредитор), який заявив про залік своїх вимог, не вибуває із солідарного зобов'язання. Це слідує із загального положення, що солідарні боржники залишаються зобов'язаними доти, доки їх обов'язок не буде виконаний у повному обсязі (ч. 2 ст. 543 ЦК України). Відповідно, солідарне зобов'язання припиниться тільки в цій частині, а в іншій частині кредитор зможе звернути свої вимоги до всіх солідарних боржників [6, с. 78], навіть до того з боржників, за рахунок заліку вимоги якого зобов'язання було зменшено [7, с. 28—31].

Як правило, у законі не описуються подальші розрахунки між співборжни-

ками (співкредиторами) після того, як один із них погасив борг шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог. На цьому фоні вирізняється текст ч. 2 ст. 306 ЦК Білорусі, в якій прямо вказується, що один із солідарних боржників може зарахувати весь борг, а потім у порядку регресу стягнути частки інших боржників. Видається, що у цивільного законодавства України немає потреби в такій деталізації за умови, що будуть внесені вищезазначені зміни до ч. 3 ст. 542, ч. 4 ст. 543 ЦК України.

Відносини поруки і тут мають свої особливості — внаслідок зарахування вимог поручителя до кредитора зобов'язання не припиняється, відбувається лише заміна кредитора на поручителя у порядку суброгації (див.: рішення Господарського суду м. Києва від 13.09.2007 р. у справі № 7/474).

Таким чином, зарахування належить до підстав припинення солідарних зобов'язань, які пов'язані з передачею (отриманням) об'єкта зобов'язання чи його еквіваленту і впливають на обсяг зобов'язків (прав) інших співучасників. Зарахування одним боржником (кредитором) припиняє зобов'язок (право вимоги) інших співборжників (співкредиторів), якщо залік було зроблено на всю суму зобов'язання. Солідарний боржник (кредитор) до заліку може пред'явити тільки власні зустрічні вимоги. Для цілей подальших розрахунків між співборжниками (співкредиторами) зарахування зустрічних однорідних вимог за своїми наслідками прирівнюється до виконання. При зарахуванні поручителем до нього переходять права кредитора у порядку суброгації.

ПРИМІТКИ

1. Солідарность обязательств (общее учение и отдельные осложняющие моменты — альтернативность, обеспечение, перемена лиц, прекращение) / В. А. Белов // Практика применения общих положений об обязательствах : сб. статей / рук. авт. кол. и отв. ред. М. А. Рожкова. — М. : Статут, 2011. — С. 52—89.
2. Кензеев Б. Э. Исполнение обязательств с множественностью лиц : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Борис Эрдниевич Кензеев. — Волгоград, 2011. — 167 с.
3. Некоторые вопросы прекращения солидарных обязательств / А. А. Павлов // Очерки по торговому праву : сб. науч. трудов / под ред. Е. А. Крашенинникова. — Ярославль : ЯрГУ, 2006. — Вып. 13. — С. 70—81.
4. Сарбаш С. В. Обязательства с множественностью лиц и особенности их исполнения / С. В. Сарбаш. — М. : Статут, 2004. — 112 с.
5. Аномалії в цивільному праві України : навч.-практ. посіб. / відп. ред. Р. А. Майданик. — К. : Юстініан, 2007. — 912 с.
6. Трут Д. В. Цивільно-правові зобов'язання з множинністю осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Дмитро Володимирович Трут. — К., 2014. — 235 с.
7. Окремі питання виконання солідарних зобов'язань з активною та пасивною множинністю осіб / Г. Гриценко // Підприємництво, господарство, право. — 2014. — № 7. — С. 28—31.

Гриценко Галина. Прекращение солидарных обязательств путем зачета.

В статье автор анализирует взгляды разных ученых, сравнивает положения украинского и иностранных законодательств, материалы судебной практики и делает выводы о возможности прекращения солидарного обязательства путем зачета требований, которые принадлежат одному из должников (кредиторов), в том числе поручителю, и о дальнейших расчетах между содолжниками (сокредиторами) после прекращения обязательства по данному основанию.

Ключевые слова: солидарное обязательство, активная и пассивная множественность лиц, зачет.

Grytsenko Galyna. Termination of joint and several obligation by set-off.

In this article the author analyzes the views of various scholars, compares the position of Ukrainian and foreign legislation, case law and draws conclusions about termination of joint and several obligation by set-off of one of the debtors (creditors), including surety, and about further payments between joint debtors (creditors) after termination of joint and several obligation by set-off.

Key words: joint and several obligation, active and passive plurality of persons, set-off.